

משניות מסכת חולין

ידידיה רייכנר

חולין וקדשים

מקומה של מסכת חולין בסדר קדשים מעיד על כך שהיא נובעת מעולם המוקדשים, והלכותיה ודיניה נלמדים או לפחות נוגעים באופן מסוים בהלכות קדשים. הדבר עולה גם מעיון תוכני במסכת, ובכך שקיים דיון במשנה ביחס שבין חולין ומוקדשים לגבי המצוות השונות. בחלקם הגדול של הפרקים - כך פרקים ה'ז' ופרקים י'יב' - מופיע סגנון זהה: "... נוהג בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין ובמוקדשים / אבל לא במוקדשים..."¹.

ההתייחסות למוקדשים בגמרא כמובן רחבה יותר ונזכרת בדרך כלל בסוגיית הפתיחה לפרק:

בפרק ראשון - "אמר רבה בר עולא 'הכל שוחטין' לאתויי טמא בחולין... ובמוקדשים לא ישחוט..."².

בפרק שני - בפתיחת הפרק הגמרא לומדת דין שחיטה מן הצוואר משחיטת קדשים: "אמר רב כהנא מניין לשחיטה שהיא מן הצוואר שנאמר 'ושחט את בן הבקר' (ויקרא א, ה) ממקום ששח חטהו...". וכן בהמשך הפרק, הגמרא דורשת את הכפילות במשנה ומביאה דברי ששה אמוראים המצדדים בהנחה ש"חדא בחולין וחדא בקדשים"³.

בפרקים חמישי - שביעי הגמרא פותחת את הפרק בשאלה על ההתייחסות של המשנה למוקדשים: "מניין שנוהג במוקדשין?" / "מוקדשין מאי טעמא לא?" / "מוקדשין פשיטא!"⁴.

וכן בפרקים עשירי - שנים עשר, שבכולם אין המצווה נוהגת במוקדשים, פותחת הגמרא את הפרק בשאלה: "אמאי לא" / "טעמא דכתב

רחמנא... הא לאו הכי הוה אמינא קדשים חייבין! - איכא למפרך..."⁵.

כפי שניתן להבחין, ישנם מספר פרקים בהם אין התייחסות למוקדשים - לא במשנה ואפילו לא בגמרא, והם פרקים שלישי "אלו טריפות" ורביעי "בהמה המקשה" וכן פרקים שמיני "כל הבשר" ותשיעי "העור והרוטב". עובדה זו מצביעה על כך שהפרקים הללו הינם יוצאי דופן במהותם מרצף המשניות במסכת חולין, ואנו נתייחס אליהם מעתה כשתי מובלעות גדולות וסגורות שיש להתבונן בהן בפני עצמן.

ההבחנה שעשינו כעת באמצעות היחס למוקדשים נועדה בכדי שנכיר בשתי מובלעות אלו. מעתה נניח את נושא המוקדשים במקומו ונעבור לעיון במבנה המסכת ובצורתה באופן כללי.

הגדרת פרקי החולין

עיון בתוכנם של פרקים אלו יעזור לנו להגיע להגדרת הנושאים שלהם. ניתן לומר שפרקים ג'-ד' (המובלעת הראשונה) עוסקים בדינים השייכים בגופה של הבהמה, ופרקים ח'-ט' (המובלעת השנייה) עוסקים בעיקרם בדינים השייכים לבשר היוצא ממנה אותו אנו אוכלים. מעבר לכך, אפשר לטעון שכל אחת משתי מובלעות אלו מקיפות את הנושא משני צדדיו - איסור וטומאה, כאשר הפרק הראשון מרחיב באיסורים השייכים בו והפרק השני בהלכות הטומאה שבו.

וביתר פירוט: פרק ג' דן ברובו בהלכות טריפות הבהמה והעוף אך דיני הטרפות אינם הנושא של הפרק כיון שבסופו המשנה מפרטת את סימני הטהרה של החיות השונות המתירים אותם באכילה. גם שמונה עשר דיני הטרפות המנויים בפרק למעשה מורים לנו איזו בהמה לאכול ואיזו לא לאכול⁶. משום כך נראה שהנושא של פרק זה הוא איסורי האכילה השייכים בבהמה⁷.

בפרק ד', לעומת זאת, כלולים דינים והלכות שונות שממבט ראשון קשה לעמוד על המכנה המשותף שלהם, אך כאשר נעקוב אחרי העניין אותו מחפשת המשנה בפרק זה, נוכל להבחין שרוב

⁵ בפרק עשירי - דף קל. בפרק אחד עשר - דף קלה. בפרק שנים עשר - דף קלח:

⁶ וכפי שפותחת הגמרא את הפרק "רמזו לטריפה מן התורה מניין?... דכתיב 'זאת החיה - חיה אכול שאינה חיה לא תיכול' או לחלופין 'זאת החיה אשר תאכלו - חיה אחרת לא תאכלו' (חולין מב.).

⁷ סוף הפרק מתאר גם את סימני הדגים והחגבים.

¹ נוסחה קבועה זו מופיעה בפתיחת כל פרק מפרקים אלו - כלומר, במשנה א' של אותו פרק.

² חולין ב.: רבה בר עולא למעשה דורש את המשנה כך "הכל שוחטין" - בחולין, "ושחיטתן כשרה" - בקדשים.

³ חולין כט.

⁴ בפרק חמישי - דף עח. בפרק שישי - דף פג: בפרק שביעי - דף פט:

הבהמה בלידתה ובעקבות שחיטתה - מאריך פרקנו לפרט את הלכות הטומאה והטהרה של עולם החי באופן כללי וכן את ההבדלים הרבים המסתעפים ממנו, כאשר הדגש העיקרי מוסב על היוצא מן הבהמה.

איפיון חלקי המסכת

לאחר שעשינו את החילוק בין שתי המובלעות במסכת נוכל להרחיב את הסתכלותנו הכללית על מסכת חולין כולה. המסכת מונה שנים עשר פרקים, וחלוקה שווה שלהם לשתי מחציות מראה כי ניתן לאפיין כל חלק שלה כיחידה לעצמה.

פרקים א'-ו' עוסקים בהלכות ודינים השייכים בבעלי החיים - בחייהם ובשחייתם, כאשר פרקים א'-ב' דנים בהכשרת הבהמה לאכילה - השחיטה, פרקים ג'-ד' עוסקים בבהמה¹¹ מצד איסוריה וטומאתה (כמבואר לעיל), ופרקים ה'-ו' מרחיבים על המצוות השונות הקשורות בשחיטת בעלי חיים: פרק ה' - 'אותו ואת בנו' - בשחיטת בהמה¹², ופרק ו' - 'כסוי הדם' - בשחיטת חיה ועוף.

פרקים ז'-יב' עוסקים בכל העניינים הנוגעים ביוצא מן החי¹³: פרק ז' - 'גיד הנשה' בראשונה, כיון שהוצאתו מכשירה את בשר הבהמה לאכילה וניתן לראות בפרק זה כמקיף את דיני ההכנות לאכילה¹⁴, פרקים ח'-ט' מקיפים את דיני היוצא מן הבהמה ושוב - תחילה איסור ולאחר מכן טומאה (כמבואר

רובו של הפרק עוסק בדיני טומאה וטהרה השייכים לבהמה בעודה חיה, בלידתה או מיד לאחר שחיטתה. ההבנה המתקבלת ממשניות ד'-ז' היא שהשחיטה איננה רק מעשה המכשיר באכילה אלא בכחה אף לטהר את הבהמה ולהצילה מירי טומאת נבלה. ממילא נוכל להבין שכל איבר או עובר שאין השחיטה חלה עליו תעלה בו טומאה באופן מיידי - ובלשון הגמרא (עג): "מיתה עושה ניפול ואין שחיטה עושה ניפול"⁸.

משניות ב'-ג' שעד כה היו נראות כמובאות דרך אגב מקבלות צבע חדש לאור הגדרת הנושא הכללי של הפרק - משנה ג' דנה ישירות בענייני טומאה וטהרה בשעה שהבהמה יולדת (ומכך מגיעה גם להשוואתה עם תהליך לידת האדם), ומשנה ב' - אע"פ שאינה עוסקת בטהרות, מכל מקום מבררת מתי חלה הקדושה על הבכור⁹ - שאף היא נותנת לו מימד נוסף מלבד היותו מוכן לאכילה.

וכן במובלעת השניה: פרק ח' שמו של הפרק 'כל הבשר' מעיד עליו שמגמתו להקיף את האיסורים השונים הנוגעים בבשר. קל להגדירו במבט ראשון כפרק העוסק בבשר וחלב, אך על פי הבנה זו קשה מיקומם של דינים שונים המופיעים בו כגון הכשרת הלב לאכילה, כשרה שינקה מן הטריפה וכן כל משנה ו' שהנושא שלה הוא ללא ספק הדם והחלב. לעומת זאת אם נכיר בפרק זה כקובץ איסורי האכילה השונים השייכים לבשר, נוכל ממילא לכנס את כל משניותיו בכפיפה אחת (ולגבי גיד הנשה שמובא בפרק משלו - על כך נרחיב בהמשך).

הנושא הכללי בפרק ט'¹⁰ ניכר לאחר הצצה מהירה במשניותיו - טומאת אוכלים וטומאות הנגרמות ממיתת החי. לאחר שבפרק ד' פורטו דיני טומאת

¹¹ ושאר בעלי החיים.

¹² איסור אותו ואת בנו נוהג בבהמה בלבד (על פי מדרשי ההלכה, וכן מופיע ברי"ף וברמב"ם. ואינו בגמרא).

¹³ המעבר אל 'היוצא מן החי' שהמסכת עושה בפרק ז' בא לידי ביטוי במפורש בתוספתא (פ"ז, הל' ט'-יב') שמוסיפה על ענייני גיד הנשה הלכות שונות העוסקות בדברים היוצאים מן החי: "האוכל אבר מן החי עובר בלא תעשה. חלב מן החי חייבין עליו משם שני לאוין - משום חלב ומשום חי. דם מן החי חייב חייב משום שני לאוין - משם דם ומשם חי. אבר מן החי חייב משום נבלה ומשום אבר. חלב מן הנבלה חייב משום שני לאוין - משום חלב ומשום נבלה" (הלכה י).

¹⁴ טענה זו ניתן לאשש באמצעות מספר ראיות: א. המשנה עוסקת בנאמנותם של הטבחים בניקור הגיד והחלב מן הבהמה, פעולה המוטלת עליהם מתוקף היותם מכשירי הבשר לאכילה. ב. הגמרא בכמה מקומות בפרק גולשת לעיסוק באופנים של הכשר בשר וביניהם - מליחתו וניקור החלב שבו. ג. בפרק זה נידונים (במשנה ובגמרא) איסורי אכילה נוספים, היכולים להיגרם לבשר על ידי גורם חיצוני קודם אכילתו, וביניהם - תערובות איסור ובשר שנתעלם מן העין. כל אלו מחזקים את ההשערה שפרק זה מהווה הקדמה כללית - כיצד לנהוג כאשר אנו באים לאכול בשר.

⁸ נמצאנו למדים שמשנה א' משמשת בפרק זה כפתיחה לביאור מהם הדברים הכלולים בשחיטה, ואף שהיא מדברת דווקא בעניין אכילה, בכל אופן כיון שבמהלך הפרק נתפסת השחיטה כמעשה מטהר, מובן שגם כללי הטהרה והטומאה יפעלו באופן דומה, וכפי שמבואר באריכות במשנה ד'. ועיין בתוספתא (הלכות א-ג) שמסודרת באופן מעט שונה ומסודרה ניתן להוכיח זאת ביתר ברור.

⁹ הגמרא מרחיבה את הדיון בשאלה זו, ומביאה מקרים שונים ומשונים בהם קדושת הבכור מוטלת בספק. עניין זה מוכיח ששאלה זו היא המוקד של משנה ב', וממנה באו גם האמוראים לעסוק בשאלה זו.

¹⁰ הגדרת הנושא של פרק ט' הינה מורכבת יותר מהמוצג כאן, ומצריכה עיון יסודי יותר במשניות ובגמרא, אך מתוך מבט כללי על המסכת ייתכן לומר שתיאור זה משקף את התמונה המתקבלת מהפרק.

לעיל) ופרקים י'-יב' מוסיפים את המצוות התלויות ביוצא מן החי¹⁵ - בין בעודו חי (ראשית הגז ושילוח הקן¹⁶) ובין לאחר שחיטתו (הזרוע הלחיים והקיבה).

ניתן להוסיף על מבנה זה, ששני חצאי המסכת מסתיימים בשתי מצוות מקבילות - כסוי הדם ושילוח הקן. הקשר בין השתיים ניכר כבר במשניות (יב,א): "חומר בכסוי הדם משלוח הקן...". על הקשר במהותן של שתי מצוות אלו ניתן להוסיף ולומר ששתייהן באות לכפר על המעשה האכזרי שנעשה בבעלי החיים שעל אף שנעשה בהיתר, מכל מקום יש בו מציאות דיעבדית במקצת.

לסיום, על מנת לסכם את המבנה הכללי שקבלנו במסכת ניעזר בתרשים:

דינים השייכים בבשר (יוצא מן החי)	דינים השייכים בבהמה (בע"ח)	
ז. גיד הנשה	א. הכל שוחטין ב. השוחט	הכשרת הבהמה/ הבשר לאכילה
ח. כל הבשר	ג. אלו טריפות	1. איסורי אכילה
ט. העור והרוטב	ד. בהמה המקשה	2. טומאה וטהרה (קדושה)
י. הזרוע והלחיים והקיבה יא. ראשית הגז יב. שילוח הקן	ה. אותו ואת בנו ו. כסוי הדם	מצוות השייכות בבהמה / בבשר (מעין כפרה)

¹⁵ את שיבוץ הנושאים במסכת דווקא בסדר זה (כלומר העיסוק תחילה בעניין האכילה, אחריה הטומאה ולבסוף מצוות התלויות בבע"ח) ביאר בעל התפארת יעקב: "...כי ראוי לבאר המצוות בגופן התלוי בעיקר אכילתן ואחר כך טומאתן שהוא גם כן בגופן, ואחר כך במצוות מן הצד". (פרק ט' על תוס' ד"ה העור והרוטב).

¹⁶ למרות ששילוח הקן נוהג גם באפרוחים והיה ראוי לכאורה להכניסם במחצית הראשונה של המסכת - יש לומר כי מצוות שילוח הקן מוסבת בעיקר כלפי האם שעל מנת להנות מן היוצא ממנה (אפרוחים או ביצים) יש לשלחה מן הקן.